



О.М.Машкін
(Київ)

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТЕРОР НА СХІДНОМУ ПОДНІПРОВ'І ТА В КРИМУ У ЛЮТОМУ— БЕРЕЗНІ 1917 р.*

Навряд чи є у вітчизняній історії останніх десятиліть проблема, якій було б присвячено стільки найрізноманітніших за жанром праць, як події 22 лютого – 2 березня 1917 року в Петрограді та деяких інших регіонах тодішньої Російської імперії, що визначалися їх сучасниками й сівучасниками, як “лютневий переворот”, а трохи згодом отримали назву другої буржуазно-демократичної революції. Написані в СРСР та за його межами у різний час неоднаковими за своїми політичними вподобаннями авторами, праці ці, однак, окрім спільного об’єкту дослідження, мають ще одну подібність, яку можемо відзначити тут за допомогою цілої низки тверджень про а) зовсім безкровний характер даної події, б) її ненасильницький і тріумфальний хід країною, в) неспроможність представників царської адміністрації пручатися останній, як незборимій реальності, г) про неї як колиску незалежних держав, що виникли на окраїнах Росії, включаючи Україну з її Центральною Радою, Гетьманатом та Директорією, д) її хід як переддень наступних, так званих “соціалістичних перетворень”. Дані постулати червоною ниткою проходять через усі книжки на вищезазначену тему, й торкатися цих начебто аксіом і досі вважається не те що непорядним, а й навіть непристойним.

Однак істина невпинно кличе нас до того, щоб порушити цю чи то заборону, чи то умовність, що межує з забобою. І підкоряючись цій спокусі, ми на даних сторінках зупинимося на другій складовій частині зазначених тверджень (пункт б), залишивши розмову про решту на інші часи.

«Не прикасайтесь Помазанных Моих, ибо сие есть страшный грех, за который покараю Я вас беспощадно», – рече Господь, маючи на увазі вірних Своїх Царів. (Євангеліє від Луки 20.10). Ті, хто стояли біля куліс петроградських подій лютого 1917 р. й назвали себе Тимчасовим урядом Львова (за сучасною науковою термінологією), знали ці слова (Закон Божий викладався тоді у кожній гімназії) та все ж таки фанатично добивалися зречення всеросійського імператора Миколи II Олександровича, підпадаючи тим самим під гнів Божий. Крім того, провокуючи по всій країні демонстрації (із старогрецької – “зустрічі демонів”)¹ під гаслами типу “Геть самодержавство!”, вони нападали душі їх учасників, свідомо здійснюючи акт містичного тероризму проти цих останніх.

“Ваш отец – дьявол; он – ложь, и отец лжи!” (Євангеліє від Марка, 12.11). Виникнувши незаконно, “уряд” Львова з перших днів свого існування діяв облудою, тобто, не представляючи реально інтересів і третини населення одного міста, почав говорити від імені всього народу. В той же час, знаючи, що цар Микола II ніколи сам не зрікався трону й ніяких офіційних документів з цього приводу не підписував (він олівцем затвердив лише телеграму у Ставку для

* В даному короткому нарисі ми свідомо уникаємо розмови про долю тих, хто вчинив у той час свідомий опір революціонерам, а маємо на увазі виключно так званих “мирних обивателів”. За браком місця поза нашою увагою залишилися, на жаль, і москвофіли Галичини та Буковини, трагедія яких у ті дні – тема окремої майбутньої авторської розвідки. – О.М.



особистого складу армії, в якій, навмисне порушуючи основні закони імперії, у такий спосіб давав зрозуміти вірним йому солдатам і офіцерам, що знаходиться у величезній небезпеці серед генералів-зрадників)², лютневі демократи, однак, вигадали “маніфест про зречення”, штовхаючи тим самим всю країну в пастку нелегітимного політичного існування, накладаючи на всіх тавро клятвopорушників, оскільки клятву на вірність династії Романових “до кінця світу” (1613 р.) ніхто не відміняв. Це, до речі, опосередковано розуміє й автор одного з сучасних підручників з історії України для 10-го класу, коли пише: “Повалення царизму звільнило український народ від зобов’язань, які він узяв на себе за Переяславським договором 1654 року. З точки зору міжнародного права, з лютого 1917 р. український народ був вільний, адже він присягав романівській династії, а не російському народові”³. А якщо ж зречення не було, то і зобов’язання не скасовані.

1 березня 1917 р. було, як відомо, прийнято “Наказ № 1”, згідно з яким командир військової частини, перш ніж віддати будь-яке розпорядження своїм підлеглим, запитував у них, згодні вони його виконати чи ні. Стосуючись лише частин столичного гарнізону, цей юридичний документ, проте, досить швидко несанкціоновано поширився на всіх фронтах, з одного боку, поклавши початок тотальній деградації армії, а з іншого, – спровокувавши другу хвилю шалених репресій проти офіцера (започаткованих подіями 23-29 лютого 1917 р. в самому Петрограді, а також у Кронштадті, Свеаборзі, Ризі, Ревелі, Нарві, Гельсінгфорсі, Самарі, Саратові, Астрахані, Володимирі, Нижньому Новгороді). Разом з тим даним своїм заходом демократи позбавили Росію статусу країни-переможниці в Першій світовій війні та гарантованих їй у зв’язку з ним територіальних надбань (західні Польща й Вірменія, Галичина та Буковина*, Константинополь, протоки Босфор і Дарданелли**, Палестина й Іерусалим), спаплюживши тим самим пам’ять мільйонів загиблих воїнів імперії різних національностей (у тому числі Південного і Південно-Західного фронтів, що проходили теренами Наддніпрянщини), зігнувши страждання величезної кількості поранених, закривши очі на муки в австро-німецьких концентраційних таборах сотень тисяч своїх співвітчизників.

Приблизно так виглядає далеко не повний перелік злочинів вітчизняних демократів проти власного народу на, умовно кажучи, ідеологічному та геополітичному рівнях, причому перший з них вітчизняна історична наука, вражена бацилами зневіри та атеїзму, не бажає помічати і досі. Однак не краще (а точніше – ще страшніше) була ситуація тоді й у побутовому (якщо доречно це слово стосовно мордувань та знищення) житті. Але перед тим, ніж проілюструвати цю думку прикладами з минувшини Подільської, Волинської, Київської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній, слід мати на увазі наступне.

Звичайно, князь Львов та його колеги були “кращі” за всіх своїх попередників. Так, вони не здіймали іконоборчого руху на кшталт нідерландського

* На сьогоднішній день маємо дивну річ: спроба об’єднати в межах православного царства всі території, компактно заселені українцями (1914 – 1916 рр.) викликає люту у більшості частини місцевої інтелігенції, тоді як входження їх до УРСР за кривавого сталінського режиму (1939 – 1940 рр.) трактується нею ж як таке, що мало й певні позитивні сторони (див.: Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новейшая история Украины. – Часть вторая. 1945-1995. – 11 класс. – К., 1995. – С. 8-9). – О.М.

** Навряд чи знайдеться нині в незалежній Україні хоча б один професійний історик, котрий підрахував би, щоб виграла остання від того, аби Чорне море стало у такий спосіб дійсно внутрішньоруським морем. А дарма, тому що навіть за самими приблизними розрахунками, економічний потенціал держави зріс би в десятки разів. – О.М.



1566-1569 рр., коли на британські гроші під гаслом “Крові попів і майна багаті-їв!” руйнувалися церкви, розбивалися ікони, гвалтувалися черниці, не винищували цілі області та райони (як чинили на голландські капітали в 1648-1654 рр. банди Кромвелля в Ірландії та Шотландії), не вигадували гільйотину, як їх французькі “брати” у 1789-1794 рр. (після чого Сена, в яку одних лише дітей аристократів було скинуто 60 тис., надовго стала червоною від крові). Ні, вони були спритнішими і по-своєму розумнішими, оскільки дбали про те, що про них говоритимуть нащадки, а отже, й намагалися діяти так, щоб жодний їх злочин, навіть найжахливіший, ніколи не міг би бути їм доказово інкримінований. І схема для цього використовувалася, на наш погляд, проста до геніальності.

Знаючи прорахунки царського уряду (а який уряд у такій величезній країні, як Росія, зміг би діяти без них?), врахувавши нелегке становище воєнних років (а кому та за якої війни буває легко?), буржуазні діячі виробили й методично жбурляли в маси настільки прекрасні, наскільки і демагогічні гасла типу “Хліб – голодним!”, “Роботу – безробітним!”, “Землю – селянам!”, “Свобода, рівність, братерство!”. Метою при цьому ставилося не їх виконання навіть у далекому майбутньому, а доведення ними якомога більшої кількості людей спочатку до радісного збудження, ініціативного блиску в очах, потім до рівня загальної гарячкової діяльності, бажання останньої та, врешті-решт, до політичної істерії й психопатії. Сформувавши таким чином керований з єдиного центру своєрідний масовий “вогняний вал”, тимчасовий монархічний комітет і його дітище – Тимчасовий уряд – почали нацьковувати вже його на охоронне відділення, крейсер “Аврору”, готель “Асторію”, окружний суд, Раду Міністрів (Петроград), міську в’язницю “Маргарита” (Ревель), штаб флоту (Гельсінгфорс), й ін. При цьому всі руйнування і численні жертви серед прибічників старого порядку пояснювалися “вимушеною стихійністю”, “гнівом народу”, тим, що в людей урвався терпець зносити “царську тиранію”.

Вістря подібного роду переслідувань спрямовувалося насамперед проти співробітників правоохоронних органів. Зокрема незважаючи на те, що ті ж жандарми новій владі у Наддніпрянщині (котра з’явилася там десь після 2 березня 1917 р.) майже ніякого опору не зчинили, а в багатьох місцях, навпаки, солідаризувалися з нею й, надівши червоні банти, взяли участь навіть у революційних парадах, ставлення демократів до них залишилося ворожим. Ще до офіційної ліквідації ГЖУ 10 березня 1917 р. всі особи, причетні до їх діяльності, були в явочному порядку позбавлені будь-яких засобів для утримування себе та своїх сімей. У Полтаві, наприклад, вигнали офіцерів місцевого ГЖУ із службових квартир, у Сімферополі їх недопускали до заняття посад у державних, а в Чернігові – й у приватних цивільних установах⁴. У Катеринославі знущань і арештів зазнали всі без винятку чини охоронного відділення, а в Одесі взагалі було спровоковано справжній антижандармський погром⁵. Теж саме сталося в Харкові. У місті, де “... старий лад не зробив жодного пострілу на захист свого існування”⁶, розгром жандармерії супроводжувався ще й конфіскацією її службового архіву⁷ (певне, комусь з тамтешніх революціонерів не терпілося швидше позбутися компрометуючих матеріалів про своє минуле). Більше того, обмеження в громадянських правах торкнулися і тих, хто служив у жандармерії за 10, 15 та навіть 20 років до описуваних подій. Так, згідно з розпорядженням Військового міністерства Тимчасового уряду від 24 березня 1917 р., з підприємств по випуску зброї, набоїв і військової амуніції в терміновому порядку звільнялися всі інженери, начальники цехів, майстри й робітники з колишніх жандармів, причому виконання даного рішення вело до створення у виробничих колективах атмосфери підозрілості, взаємного підсиджування, шпигунства,



викриття, супроводжувалося оббріхуванням ні в чому не винних працівників. На київському Арсеналі, наприклад, з цього приводу у кожному цеху хутко почали функціонувати так звані “комісії по виявленню ворогів нового ладу”, що складали відповідні проскрипційні списки і передавали їх на розгляд загальнозаводської адміністрації. В такий спосіб тоді втратили роботу арсенальці А.Клименко, П.Зайцев, І.Климчук, Д.Петльований, П.Коцюба, Р.Косаченко, яких, незважаючи на високий рівень професійної кваліфікації та значний трудовий стаж кожного, просто випхали за ворота рідного заводу⁸. І немає ніякого сумніву з приводу того, що подібного роду сваволя панувала у той час також на Шосткінському пороховому, Луганському й Керченському металургійних підприємствах, на верф’ях Миколаєва та Одеси, причому (наголосимо на цьому ще раз) вся “провина” людей, які потрапили під ліберальні “жорна” полягала в тому, що вони носили колись блакитний мундир і захищали суспільство (до речі, й тих, хто їх тепер переслідував) від проявів революційного безладдя. Однак, навіть позбавлені матеріального підґрунтя для існування, колишні діячі охоронно-політичних спецпідрозділів не отримали спокою, оскільки їх, незалежно від віку та кількості дітей у сім’ях, постійно шантажували можливістю примусової мобілізації (й це тоді, коли з лав армії урочисто як герої з нарахуванням підвищеного пенсійного утримання були звільнені всі винуватці поразки у Порт-Артурі, а також учасники заборонених з вересня 1914 по лютий 1917 рр., в умовах воєнного часу, мітингів і маніфестацій)⁹.

У жодній нормальній країні нікому не спаде на думку дорікати кримінальній поліції за її недемократичність тим, що вона протистоїть карній злочинності. Російські республіканці 1917 р. додумалися і до цього*, впливаючи щодо колишніх службовців МВС імперії (підкреслимо – “мирних”, тобто таких, що вже склали зброю або й зовсім її не піднімали) різноманітні утиски і репресії. Та якщо у випадку з жандармами це ще можна якось зрозуміти (адже ці останні протистояли “політичним”, які саме й прийшли до влади), то по відношенню до тих, хто все життя знешкоджував шахраїв, грабіжників, вбивць, гвалтівників, така лінія поведінки просто незрозуміла (якщо ми знаходимося за межами припущення, що до керма держави прорвалися рецидивісти).

Про можливість відправки в діючу армію на знак покарання за “злочинне минуле” колишніх жандармів вже згадувалося вище, однак це повною мірою стосувалося також і поліцейських, по відношенню до яких з 1 квітня 1917 р. почав діяти ще один суто демократичний “захід”, що просто вражає витонченою підступністю.

Свого часу радянська пропаганда вигадала міф про службу у царській армії як головний виснажувач села в тому плані, що саме вона позбавляла його на період жнив дієздатних робочих рук. Однак документи Військового міністерства Російської імперії, навпаки, свідчать про можливість кожному солдатіві у разі необхідності отримати довгострокову відпустку в літньо-осінній період саме для допомоги батькам на сільськогосподарських роботах. А от Тимчасовий уряд спромігся, виявляється, перетворити цю комуністичну химеру у реальність: вищезазначеною постановою військовослужбовцям з колишніх поліцейських категорично заборонялися подібного роду трудові відрадженьня додому¹⁰. І хто зараз здатний підрахувати, скільки сімей зазнало від

* Певно, дійшли до такого ще лише в сучасній Австралії, все населення якої неофіційно поділене на нащадків засланих сюди свого часу з Великобританії каторжників та тих, чії предки цих останніх охороняли, причому другі пишаються своїми дідами-прадідами, а перші вимушені власних стидатися. – О.М.



цього “гуманного” кроку економічних збитків та розорення (особливо якщо прийняти до уваги, що термін перебування у військових на неофіцерських посадах для даної категорії населення тоді було подовжено до 47 років)¹¹, скільки десятин родючої землі захаращилося й занепало, не говорячи вже про таку, з точки зору демократичної революції, дрібницю, як душевна драма від пригнобленого становища, в яке безвинно потрапляла людина?

Проте лише погрозами і моральним тиском не вичерпувався вплив молодій вітчизняній демократії на цю групу своїх потенційних опонентів. У її резерві були також й інші, більш радикальні методи, ареною застосування котрих у Наддніпрянщині стали у першу чергу Київщина, Харківщина, Катеринославщина, Полтавщина, Південь.

В губернії, назва якої ввібрала у себе пам'ять про імператрицю Катерину II (1762-1796), найкривавіша драма розігралася в самому адміністративному центрі, де у період з 3 по 10 березня 1917 р. народом (див. вище наші міркування з приводу “вогняного валу”) було заарештовано 700 околоточних наглядачів та нижніх поліцейських чинів. Ув'язнення до 100 чоловік щоденно – це відверті репресії проти окремої категорії населення міста. Яким чином звичайні міщани (за описами радянських дослідників) могли з успіхом схопити таку величезну кількість добре тренуваних охоронців, ми можемо зрозуміти, лише припустивши, що за їх спинами стояла сила, ще більш підготовлена. Відтак акція ця мала трагічні наслідки як для більшості самих затриманих (про звірячі насильства над ними натовпу свідчили навіть тодішні ліберали)¹², так і для Катеринослава у цілому, котрий знекровлений таким чином став легкою здобиччю різного роду мародерів (бо який порядок могли втримати поодинокі революційні патрулі, що почали нерегулярно чергувати вулицями?).

Події березня 1917 р., наче війна, прокотилися й по Кременчуку. Центр цього невеликого повітового міста Полтавської губернії було майже вщент зруйновано. Об'єктами для актів вандалізму з боку наелектризованого бажанням абсолютної свободи натовпу стали Троїцький собор, будинок суду (причому тут дня зо два палили якісь документи), приміщення районних поліцейських дільниць, в'язниця. Скільки чинів правоохоронних органів загинули в ті дні, нам поки що встановити не вдалося, але атмосфера навколо них у місті склалася просто жахлива. Коменданта полковника Смирнова революційні демократи спочатку тяжко поранили, потім піддали тортурам та арешту лише за те, що він один якимось намагався вгамувати пристрасті (зайве казати, що й помешкання цієї людини було розграбоване). Філерів, котрих пізнавали, хапали просто на вулицях та били до нестями. Лише за саму належність до поліції, за наявність відповідного жетону-посвідчення покарання було тільки одне – розстріл. Звичайно, що після таких заходів нової влади (вірніше після такого небажання її запобігти подібного роду ексцесам) Кременчук, як і Катеринослав, поринув у темряву бандитизму та пограбувань¹³.

Справжнісіньке полювання на поліцейських було вчинено в Сімферополі. Захопивши у свої руки місто, місцеві буржуазні діячі взяли курс не просто на зміну влади із самодержавної на республіканську, а й саме на винищення найбільш активних носіїв першої. Розгром місцевих ланок імперського управління внутрішніх справ відбувся настільки швидко, що вже через декілька днів після 3 березня 1917 р. поліції як такої в даному населеному пункті практично не існувало. Більш за все при цьому “пощастило” тим її службовцям, котрі встигли разом із сім'ями перейти на нелегальне становище. Доля ж інших склалася трагічно: вони або ж загинули зразу, або (як начальник гарнізону генерал Радовський) були ув'язнені й згадки про них губляться у вихорі тогочасних баталій¹⁴.



Майже аналогічну картину маємо і щодо Одеси. За Старого порядку спокій у цьому одному з найбільших центрів вітчизняного “порто-франко”, де знаходилися консульські представництва всіх великих держав світу, охороняли 1100 поліцейських. Коли у 1917 р. почалися лютневі події, більшість з них зустріла останні байдуже, маючи надію пристосуватися до зміни умов та зберегти в непорушності свій соціальний статус. Проте сталося інакше: попри яскраво виражену лояльність одеських поліцейських нові можновладці, вважаючи, що даний інститут “проклятого царату” свободі не потрібен, віддали всіх їх на поталу, внаслідок чого постраждало до 450 чол.¹⁵

Про відверто терористичний характер російської демократії свідчило й те, що відбувалося тоді у Києві. Введена в оману так званим зреченням Миколи II (див. про це вище), міська поліція на чолі з поліцеймейстером Врончуком визнала Тимчасовий уряд і навіть робила вигляд, що для неї нічого не змінилося. Ситуація, однак, повернулася так, що у формі поліцейського стало небезпечно з'являтися на вулицях міста, із службовців на постах знущалися, в них відбирали зброю, кидали каміння, збивали з ніг, мордували. А засліплена гаслами гуманізму влада, з одного боку, категорично заборонила охоронцям чинити у відповідь будь-які насильства (виявляється, хуліганів приборкувати не можна, це перебуває в розбіжності з поняттям про свободу особи!), а з іншого, – й сама їх ніяк не захищала (в даному разі немає різниці, не могла вона цього робити чи не хотіла). Така ситуація тривала декілька днів, поки, нарешті, київських поліцейських не повернули до казарм, де велику групу їх відразу ж заарештували¹⁶.

Вщент руйнуючи такі традиційно охоронні органи, як поліція та жандармерія, знищуючи не те що їх авторитет, а навіть і саму згадку про них, калічачи долі багатьох людей (наведені нами щойно приклади з життя Катеринослава, Києва, Сімферополя, Одеси, Кременчука свідчать, що це було саме так), чим міг Тимчасовий уряд стримувати хоча б у якихось межах розбурхані ним же самим найнижчі інстинкти населення? В літературі, котра потрапляла нам до рук під час роботи над статтею, у зв'язку з цим в один голос називаються патрулі революційно свідомих солдат та так звана “народна міліція”. Щодо перших ми маємо великий сумнів в їх здатності виконувати дану функцію – цю справу вони просто не вміли робити вже хоча б тому, що їх цьому ніхто ніколи не вчив. Стосовно ж другої відзначимо, що навіть Петроградський військовий комітет вважав її млявою, некомпетентною, малодійовою. Й це у столиці революції! А хто ж тоді міг захистити народ від себе самого в провінції, де об'єктивна анархія перехідного періоду загострювалася завдяки демократичній демагогії?

Згадуючи про останню, не можна не вказати на такий щедрий жест Тимчасового уряду, як тотальна амністія. Очевидно, декому з його членів не давали спокою лаври борців з Бастилією. Однак слід мати на увазі, що в наслідок цієї акції, на волю (мабуть, уперше за декілька століть) вийшли навіть найтяжчі злочинці, включаючи вбивць-рецидивістів. Зокрема, коли було розбито тюрми Харкова, у місто вирвалося до 300 арештантів, і лише десята частина їх належала до засуджених за політику¹⁷, решту ж становили в'язні саме вищезазначеної категорії, які зразу ж почали створювати (особливо на околицях) різного роду “малини” та тому подібні “кубла”. Як це не дивно звучить, ні один місцевий діяч демократичного гатунку не висловив з даного приводу ані найменшого занепокоєння, наче все, що відбувалося, мало місце десь на іншій планеті, а не в нього під боком. У Кременчуку група кримінальних авторитетів поповнилася у лютого-березневі дні 1917 р. щонайменше двома сотнями¹⁸



нових “бійців”, котрі, облишивши камери зліквідованої знову ж таки сп’янілими від свободи тюрем (замість них туди запроторили скаліченого кременчуцького коменданта полковника Смирнова; див. вище), брудним потоком розтеклися по місцевості, несучи з собою бацили насильства. В Миколаєві – цьому осередку славетних суднобудівників – завдяки безмежному демократизмові нової влади, прощення одержали до 100 підсудних у минулому елементів¹⁹. Діялося все це за тим же самим сценарієм: святковий натовп на центральній площі, мітинг під червоними прапорами з гуманістичними гаслами, демонстрація (див. вище істинне значення цього слова) до “цитаделі клятого царизму”, радісне висадження її воріт – і темна наволоч, зловтішно посміхаючись, вливається й у без того дезорганізоване життя міста, де, забившись у щілини, терпляче чекає слухного часу. Мабуть, на велику втіху тамтешніх городян, вийшли з-за ґрат усі мешканці гайсинської в’язниці²⁰. Аналогічні факти мали місце в Фастові, Охтирці, Ялті, Олександрівську, Борзні, Ніжині, інших населених пунктах. Певне, саме у ті дні й почало формуватися в Наддніпрянщині міцне кримінальне підпілля, котре вже потім так і не змогли викорчувати ані незалежні, ані радянський уряди.

Наступний момент, на який хотілося б звернути увагу, – це реабілітація різного роду дезертирів. Так, 5 березня 1917 р. на мітингу у Троїцькому народному домі, в Києві відбулися масові збори ліберальної спільноти, одна з резолюцій яких вимагала негайно надати свободу всім тим, з дозволу сказати, солдатам, котрі відбували у місті дисциплінарні стягнення або ж покарання за втечу з фронту. Більше того, на місце тих негідників це ж зібрання вирішило помістити генерала Медера та його ад’ютанта, вся провина яких полягала в тому, що перший на момент лютневого повстання був київським комендантом, а другий – офіцером²¹. У Павлограді солдати 289-го запасного піхотного полку після участі в червонопрапорній маніфестації на чолі із своїм командиром рушили звільняти контингент повітової гауптвахти²². В Єлисаветграді 100 вояків-ветеранів вчинили те саме, але щодо пересильного арештного приміщення. Вони також розгромили розшукове відділення²³. За потурання лібералів на тій же Херсонщині подібного роду явища стали “доброю традицією” в фортеці Очаків, у Коронихінській волості й Ананіївському повіті, що перетворилися на справжні дезертирські вотчини²⁴. Дуже, певно, спокусливим видалося солодке повітря свободи, раз несудимі, психічно здорові люди, знаходячись у прифронтовій смузі, добровільно звільняли військових злочинців (більшість з яких у тій же Великобританії або Франції була б просто розстріляна за вироком трибуналу), а велика кількість дорослих чоловіків, після отримання від лікарів дозволу на носіння зброї та участі у бойових діях не тільки свідомо зрівняли себе з боягузами і панікерами, а ще й взяли останніх під свій захист, як начебто невинно постраждалих.

Відчувши вседозволеність, змінила свою поведінку і частина розміщених в Наддніпрянщині військовополонених. Зокрема з кінця березня 1917 р. дуже небезпечними місцями в околицях Києва стають Дарниця та сучасна Конча-Заспа (тодішнє державне лісове угіддя “Сосновий бір”), де колишні австрійські солдати працювали на заготівлі деревини. В нових умовах ця сировина (а отже, й праця десятків тисяч людей) виявилася нікому не потрібною. Певне, припинилося також постачання їх продовольством, і вони, фактично вже звільнені демократією, починають шукати собі інші засоби виживання у ворожому оточенні. Теж саме відбувалося на Чернігівщині, Харківщині, в Таврії, тобто маємо зачатки того руху, який з особливою силою спалахне у даному соціальному середовищі трошки пізніше, після жовтня, коли земляки мадяра



Бели Куна, влившись до лав ленінської так званої “червоної гвардії”, почнуть свою криваву вакханалію.

Як бачимо, банди карних злочинців, дезертирів, мародерів, голодних агресивно настроєних чужинців, поряд з ліквідацією дієздатних каральних органів й інфантильними народними міліціонерами стали невід’ємною ознакою тогочасного повсякденного життя. Отож, не дивно, що саме тоді різко зростає кількість протиправних дій по відношенню до особи і майна пересічних громадян, а ці останні перебувають у стані постійного страху за себе та своїх близьких. Так, в Одесі юрби хуліганів громили базари, грабували крамниці, й ніщо не могло їх зупинити²⁵. В Харкові нечуваного розповсюдження набули квартирні крадіжки, що часто-густо супроводжувалися вбивствами їх хазяїв²⁶. У Житомирі після відкриття винних льохів спалахнула справжня вакханалія, котра супроводжувалася нападами на перехожих, згвалтуваннями і побиттям їх. У Чернігові група з десяти невідомих увірвалася до приміщення місцевої гімназії, скалічила сторожа, порозбивала парти на першому поверсі, повиламувала двері та, залишивши після себе на стінах брутальні написи, безслідно щезла²⁷. Весь Фастів шокувало одне з пограбувань невеличкого приватного будинку на околиці, під час якого за дріб’язок було застрелено господаря і його дружину, зарізано трьох їх неповнолітніх дітей²⁸. Тільки за період з 10 по 28 березня 1917 р. у Білій Церкві було буквально розгромлено на друзки 4 антикварних магазини, в Бахмуті – одна з влаштованих ще за самодержавства безкоштовних їдалень, у Конотопі – збройний магазин та склади з вибухівкою²⁹. Повторювалися ексцеси, що мали місце у 1905-1907 рр.: на вулицях великих міст і навіть в їх центральних районах стало небезпечно з’являтися вечорами, кожне відчинення вхідних дверей могло закінчитися смертю, кожний дзвоник у помешкання означав небезпеку. Дійсними хазяями багатьох населених пунктів України стали озброєні головорізи, котрі, гасаючи поміж будинками на викрадених вантажівках, лякали обивателів, вправляючись у стрільбі з револьверів та гвинтівок. Влада ж (або те, що тоді називали владою) в кращому разі виступала лише пасивним статистом усіх цих злочинів або ж зовсім на них ніяк не реагувала. Втім, ми зустріли й декілька випадків досить оригінального пояснення причин цих ексцесів. Виявляється, все це коїли не діячі свободи з тяжким кримінальним минулим, а “царські посіпаки”, котрі у такий спосіб буцімто намагалися повернутися до влади. І взагалі, змученим, наляканим людям дедалі більш активно почали втовкмачувати в голови, що погромники, жертвами котрих вони ставали, та чорносотенці – то поняття-синоніми³⁰.

Зовсім безпомічним перед тероризуючим впливом анархії виявилось й східнонадніпрянське село. Якщо у січні 1917 р. на територіях від Волині до Криму відбулося лише шість аграрних заворушень, швидко приборканих твердою рукою тодішньої влади, то у період з 10 по 20 березня того ж таки року, після ліквідації провінційних осередків цієї останньої (а волосні та повітові органи правопорядку, так само як міські й губернські, були в той час розгромлені вщент або ж розігнані) спалахнуло щонайменше 18 виступів (однак місцеві уповноважені Головного управління у справах міліції Тимчасового уряду помітили лише 2 з них, що зайвий раз засвідчує їх досить низький професійний рівень)³¹, кожен з яких характеризувався жорстокістю, зухвалістю, наявністю елементів мародерства і бандитизму. Зокрема в кінці березня 1917 р. жителі сіл Мощене, Могильне та Салькове Гайсинського повіту Подільської губернії почали зводити рахунки з поміщицею Ханенко, причому виступ цей містив у собі три взаємовідмінні складові: спочатку захоплюється й розподіляється між учасниками



земля (суто селянський крок, бо для аграрія-трударя “нива – ніби мати сива”), оскільки ж покарання за вчинене не настає, люди грабують, ламають та нищать інвентар економії (кримінальний) і виганяють геть усіх службовців (суто революційний моменти)³². А приблизно в той же самий час, наслуховавшись демагогії заїжджих ораторів, трударі-орачі, не дозволивши сіяти хліб у подільському господарстві князя Сумарокова³³, вже не лише зазіхають на чуже як на своє, але, по-перше, здійснюють акт опосередкованого геноциду по відношенню до сім’ї зазначеного володаря (не посіяв – не зібрав, не зібрав – не прогонувався; купити ж у той розбурханий час готові продукти стало проблематичним навіть для князя) та, по-друге, відчувають себе автономною владою (“ми сказали – не засієш, і не не засієш”). Ті ж тенденції прослідковуються й на Волині, з тією лише різницею, що, скажімо, поміщиця Стецька втратила тут після розгону сторожі трьомастами бунтівниками не пашу, а власний ліс³⁴.

Проте, як побачимо нижче, це був лише початок. Ніде не отримуючи відсічі, революційна свідомість селян швидко зростає, і тепер їм уже недостатньо перетворень у своєму власному домі, а кортить змінити на свій лад весь світ. Коли ж на заваді цьому намагався стати дехто з односельців, їх було викреслено з життя. Наприклад, сільським комітетам селищ Луки та Баранівка Сумського повіту Харківської губернії було заборонено давати рекомендації особам, котрі займали в минулому хоч якісь адміністративні посади³⁵ (як тут не згадати знайоме радянське “звільнений за вороже соціальне походження”). Намагалися пручатися цьому земський начальник хоча, й ліберал, та геть і його за це (с. Ордо-Василівка Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії)³⁶, ціле волосне правління - можна легко зруйнувати й цю інстанцію (с. Бережани на Поділлі). В Овруцькому повіті на шляху селян до щасливого майбутнього опинилися злучний пункт і поштово-телеграфна станція; перший зовсім припинив своє існування, другу було ґрунтовно потрощено³⁷. Невідомо, що роздратувало пахарів у містечку Фрампіль на Кам’янець-Подільщині, та, вдершись сюди, вони вчинили тут такий розгром, відреагувати на який відправкою карального загону з Південно-Західного фронту змушений був навіть Тимчасовий уряд³⁸ (втім, якщо втихомирювачі знали про “Наказ № 1”, від них жителям того містечка не було аніякого захисту).

Як же відбивалися всі ці події на загальному стані народу? Ми стверджуємо, що це був свідомий, спритно прикритий начебто власним безсиллям терор демократичних революціонерів проти населення східної Наддніпрянщини, де зникала межа між переможеними і переможцями. Перші (нейтральні поліцейські, жандарми, мирні городяни й жителі сіл, можновладці) платили власним життям або у кращому разі – спокоем та добробутом; другі – своєю душею (чи її залишками), оскільки безкарність злочину розбещує, перетворює людину на істоту, яку вже неможливо виправити (недаремно через рік генерал Л.Г.Корнілов змушений буде віддати наказ про розстріл усіх полонених червоноармійців й особливо червоногвардійців; хто ж такі ці останні, ми розглянемо нижче).

Проголошуючи нестримність свободи основним сенсом свого буття, Тимчасовий уряд розпинав країну, розвалював армію та навіть самого себе. І лише одній силі подібна ситуація була вигідна. Нею були соціал-демократи більшовицько-ленінського ґатунку, котрі завжди існували за схемою “чим гірше всім, тим краще нам”. Легалізувавшись відразу ж після 2 березня 1917 р., вони з перших днів почали покvapливо зміцнювати своє становище й не в останню чергу – за разунок різного роду розбійницьких акцій своїх бойових груп, які ще донедавна сором’язливо називалися робітничими дружинами.



Що ж являли собою по суті ці угруповання? То були в більшості своїй прекрасно законспіровані об'єднання тренуваних у фізичному та військовому плані осіб, кожне з яких контролювало певну територію, встановлюючи на ній свої порядки і регулярно збираючи данину із заможних громадян. Звичайно, зараз встановити повну картину діяльності цих втаємничених структур практично неможливо (та це й не входить у наші плани), однак дещо констатувати все ж таки можна.

Найміцніші дружини сформувалися ще впродовж 1914-1915 років на кате-ринославському Брянському заводі, у майстернях “Сіріус” (Нижньодніпровськ), на підприємствах Амура. В Харкові відповідні загони діяли на заводах Шиманського і ВЕКу (хоч радянські історики твердять про появу першого з них лише 10 березня 1917 р.), у Києві – в “Гретера та Криванека”, у Луганську – в Гартмана, на Патронному заводі й у залізничних майстернях. Їх члени озброєні були фінськими ножами, стилетами, кастетами, піками і заточками, сталевими шоломами для захисту голови та мідними обладунками для прикриття спини й грудей (клепані та ковані, вони надягалися під одяг і головне вбрання), сигнальними ракетами, револьверами, гвинтівками, динамітом, бомбами³⁹ й не раз випробували себе на міцність, вступаючи в двобій з поліцією для прикриття пролетарських заворушень ще до революції. У багатьох з них були чималий психологічний досвід (так, дружинники прекрасно знали, що кінь ніколи не наїде на сидячу людину, і тому падали на землю перед кінними городовими, пропускаючи останніх повз себе для нападу ззаду), навички ведення вуличних боїв (зокрема події 26-28 лютого 1917 р. в Петрограді засвідчили, що й після залпів на влучення демонстранти панічно не розбігалися, у дусі реакції страху випадково зібраного натовпу, а організовано, забираючи пораниених та вбитих, переходили на інші вулиці), вміння керувати значними масами людей, провокувати їх навіть на злочинні вчинки (в Москві, Самарі, Саратові, Твері тоді ж зафіксовано випадки, коли “натовп”, наче єдине ціле, всмоктував поліцейських у свою гущавину, безжально їх потім знищуючи)⁴⁰. Автору покищо невідомо, хто були дійсні члени отих “робітничих дружин” (припущення ж про те, що пересічний робітник, відпрацювавши 8-10 годин, увечері, замість відпочинку, йшов тренуватися в стрільбі й вивчати прийоми самооборони, ми відкидаємо, як малоймовірне), та зрозуміло одне – це була досить значна сила, впоратися з якою не спромоглася навіть відлагоджена каральна система імперії, не кажучи вже про кволий Тимчасовий уряд.

Звісно, настільки добре відмуштрована велика кількість людей готувалась її “вчителями” далеко не для миру, бо не спокій громадян був при цьому її головною метою, а скоріше – навпаки у нашому випадку – націлювання на майбутнє громадянське протистояння). Не бажаючи оперувати самими лише припущеннями, ми свідомо оминаємо питання про тотальну участь дружинників в усіх перелічених вище подіях, але факти, де достовірно прослідковується їх вплив, усе ж таки перелічимо.

І першим у цьому ряду слід відмітити харківський інцидент 3 березня 1917 р. В той день околочодний наглядчак та декілька поліцейських зразу ж після свого приходу на мітинг робітників заводу Шиманського (куди вони прибули лише як спостерігачі, як представники вже нової влади) були затримані тамтешніми дружинниками, обеззброєні й закриті у повітці. Про це, навіть з деяким сумом, сповістила міська газета “Южный край” та сама, що, захлинаючись від радощів, поперед усіх в Україні помістила в себе на шпальтах схвальний матеріал про лютневі події у столиці імперії, отримала за це догану від властей і дуже пишалася своєю до них опозиційністю⁴¹. Луганські дружинники – гартма-



нівці роззброїли спочатку мирних жандармів, потім – таких же поліцейських, а на додачу (очевидно, насолоджуючись власною безкарністю) – ще й народних ополченців, відібравши в останніх всі гвинтівки. Їх же колеги з Патронного заводу, не обмежуючись цим, у пошуках зброї почали грабувати приватні магазини та помешкання (обходити квартири й реквізувати зброю за плату, за термінологією радянської історичної науки), вилучаючи у фабрикантів, заводчиків, інших “експлуаторських і підозрілих елементів” (яких такими визначали самі учасники конфіскацій), револьвери, шаблі, майно та коштовності⁴². Пікантність даної ситуації полягала в тому, що у багатьох місцях демократи, не зважаючи на відверті злочини цих грабіжників проти життя й власності, не гребували залучати їх до своєї міліції, перебираючи тим самим і на себе вагому частку провини за той терор, що його на кожному кроці чинили останні. В подальшому дружинники стануть лєнінською червоною гвардією, й їм дуже згодиться набутий за лібералів досвід “класової боротьби”.

Розглянемо тепер нашу проблему з точки зору окремих соціальних груп. Зразу ж слід відзначити, що після приходу до влади Тимчасового уряду у країні розпочалася так звана “війна всіх проти всіх”. З одного боку, протиставляючи себе самодержавству з його практикою корпоративного суспільства, а з іншого, – граючись демократичними гаслами, вітчизняні пошукачі громадської справедливості дуже швидко зліквідували майже всі стримуючі моменти взаємодіювання між класами та прошарками, втратили важелі ефективного впливу на їх поведінку. І це повною мірою стосувалося й України.

Розбещуючи пролетарів, використовуючи в своїх інтересах їх руйнівну силу, верхівка революціонерів, однак, досить швидко сама стала заручницею власних дій. Зрозумівши, чого варті робітники і ті, хто стояв за ними, вона починає особисті вузькостанові вимоги підносити над проблемами інших груп населення, добиваючись у зв’язку з цим для себе особливого, привілейованого становища. Це не більшовики вигадали тезу “робітництво – рушійна сила революції” – вони лише довели до крайнощів те, що стали мусирувати ліберал-демократи. А раз так, то воєдино об’єктивно зливалися образи “прибічника царизму” та “експлуатора”, чорносотенця й підприємця, протистояння ненависним старим порядкам перетворювалось у боротьбу проти фабрик, заводів, промисловості, далі – проти тих, хто поводився інакше. Саме цим, на нашу думку, і пояснюються та епідемія самочинного знищення третіх змін, введення скороченого робочого дня, зменшення інтенсивності й продуктивності праці, вивезення за ворота в тачках самих дисциплінованих інженерів і майстрів, що прокотилася Києвом, Черніговом, Харковом, Катеринославом, Охтиркою, Прилуками, Феодосією, іншими містами й містечками східної Наддніпрянщини у березні на початку квітня 1917 р., те бажання замінити роботу біля верстата балаканиною в різного роду виборних комітетах і комісіях, у так званих радах робітничих та солдатських (“рачих і собачих”, як називали їх правоконсервативно налаштовані сучасники) депутатів, котре торкнулося навіть провінції й стало виявом вельми високої громадської активності⁴³. “Геть! Баста! Шабаш! Кінчай роботу! Свободи!” – ось як це виглядало насправді, хоча заради справедливості слід відзначити, що відверто злочинна поведінка в даному разі саме у той час була ще рідкістю. Лють прийде пізніше, в травні-червні, коли зруйноване таким чином виробництво вже не дасть ані заробітної плати, ані товарів (“Життя робітників України з кожним днем погіршувалося” – констатуватимуть радянські автори)⁴⁴, а товариші-більшовики підкажуть: “Он там живе багатій, забери у нього!”.

Жертвою безвідповідальної діяльності Тимчасового уряду став також осо-



бовий склад армії, в тому числі Південного та Південно-Західного фронтів. Розуміючи, що без нейтралізації впливу самодержавства на війська їх перемога неможлива, революційні демократи всіляко намагалися привернути на свій бік солдатів. Але оскільки використовувати найбільш вигірше у цьому плані гасло “Геть війну!” вітчизняні ліберали не могли (адже союзники, що багато в чому привели дану “нову генерацію” до влади, вимагали перш за все участі Росії у війні до переможного кінця), то вирішили піти шляхом нацьковування рядового складу на фельдфебелів і офіцерів, зображуючи (як й у випадку з робітництвом) безпогонників оплотом майбутньої свободи, а їх командирів (незалежно від того, визнали вони лютневі порядки чи ні) – “знущальниками”, “реакціонерами”, “оплотом обскурантизму”, “гальмом на шляху до соціального прогресу”. Саме цю мету переслідували “Наказ № 1”, процедура виборності начальників, створені із санкції Таврійського палацу різного роду виконавчі комітети в кожній частині до роти включно, ради солдатських депутатів, штат комісарів, червона символіка, маніфестації й т. ін. Всі ці явища дуже заважали оперативному керуванню батальйонами та полками, викликаючи роздратування всіх чесних командирів. Однак подібного роду контрреволюційні емоції не те що не віталися, а, навпаки, викликали жорстокі репресії з боку ззовні начебто безсилої влади. Зокрема 12 березня 1917 р. солдати 1-ої батареї 5-го Сибірського артилерійського дивізіону (XI армія) заарештували свого командира підполковника Захаренка і старшого офіцера Безчеревних лише за те, що вони невірно (звичайно ж, на думку самих репресантів) тлумачили розпорядження центральної адміністрації⁴⁵. Через два дні розпропагандовані піхотинці ув’язнили командира 87-го Сибірського полку, який вимагав відновлення у ввіреній йому частині справжньої (а не революційної) дисципліни, заперечував проти “носіння червоних розеток у строю” (й цього “страшного злочинця” під посиленням конвоем – на це засобів вистачало! – терміново відправили до Києва)⁴⁶. По багатьох частинах прокотилася також інспірована центром епідемія відмови особового складу від старих бойових знамен свого підрозділу, причому у разі випадку більшість офіцерів, що “... терпляче зносять незліченні образи солдатів, яких збуджують до непокори численні комітети, створені в найближчому тилу”, кидалися на захист цього останнього, на їх думку, оплоту загиблих уже традицій⁴⁷.

Перед загрозою фізичного знищення, коли стало небезпечним навіть заходити до казарми, офіцери із свого боку також об’єднувалися через голови фіктивних офіцерських комітетів при місцевих виконкомах у справжні (нерідко напівлегальні) союзи взаємозахисту та допомоги, що, звичайно ж, мали вимушений обставинами переважно антисолдатський характер. Так, калічачи долі тисяч конкретних людей, ліберал-революціонери поклали початок смертельного антагонізму у військах, який, завдяки їм, через 9 місяців переможно завершать революціонери-ленінці, зірвавши спочатку з офіцерів погони (грудень 1917 р.), а потім – перефарбувавши солдатів у червоноармійців (і, вражена демократичною тенденцією взаємної зненависті, армія не зможе об’єднатися для відсічі цьому вже відвертому тероризмові).

На межі шкідництва балансувала й економічна політика Тимчасового уряду в Україні. Залицяючись перед робітництвом як рушійною силою революції, діячі його значно ослабили державне опікування промисловістю, безкарно допускаючи у ній численні порушення самими працюючими виробничого режиму. Часто пишуть, що боротьба за свободу в лютому-березні 1917 р. охопила всі без винятку значні підприємства Наддніпрянщини, у тому числі більшість шахт Донбасу, місцеві електростанції. При цьому, однак, забувають, що ре-



зультатом цього була дестабілізація тисяч, зупинка сотень, руйнування десятків фабрик, заводів, копалень, рудників і що ще страшніше – деформація психології самих працюючих, котрі, пишаючись своїм славним революційним минулим приборкувачів деспотизму, намагалися виробляти менше, а отримувати набагато більше. А якщо додати сюди штучно зведену фактично до нуля трудову дисципліну (коли авторитет майстра чи начальника цеху вже не означав майже нічого) та елементи суто класового протистояння (а саме тоді почали “експропріювати експропріаторів”), то стає зрозумілим чому в порівнянні із січнем 1917 р. у квітні рівень виробництва в Наддніпрянщині зменшився у 8, а продуктивність праці у 12 разів⁴⁸, а сама регіональна промисловість опинилася на межі колапсу.

Дещо подібне можна сказати й щодо сільського господарства. До всіх труднощів воєнного часу тут також додалися ще і хвороби демократії – хаотичний розподіл та перерозподіл земель, погроми поміщицьких садіб, викликаний цим занепад великих високопродуктивних економік, небажання одних працювати, неможливість для інших не те що займатися рільництвом, а й навіть існувати в аграрному секторі місцевої економіки – призвели до того, що у тому ж таки квітні 1917 р. площа посівного клину (в порівнянні з аналогічним періодом річної давнини) скоротилася майже втричі, а валовий збір зерна (листопад 1917 р.) – у 8 разів (та й зібране через повну руйнацію до того часу всієї системи внутрішньої торгівлі не було де дівати)⁴⁹.

Все більш чітких рис набувала і дестабілізація фінансової системи. Звичайно, до введення таких псевдогрошей, як керенки, ще не дійшло (давався взнаки внутрішній потенціал зруйнованої імперії), але інфляція, викликана вищезазначеними процесами у промисловості та сільському господарстві, а ще більше – соціальною політикою влади (коли з демократичних поривань задовольнялися найменші вимоги того ж робітництва щодо підвищення зарплати, й останнє, не підкріплюючись товарною масою, відбувалося мало не кожного тижня), вже почала набирати своїх шалених оборотів⁵⁰. “Навіщо мені ця клята свобода, коли я не можу прогодувати сім’ю, не можу купити дітям молока та хліба”, – сказав 26 березня 1917 р. на заводському зібранні службовців один з інженерів київського “Арсеналу”⁵¹. І у нас немає сумніву, що подібного типу висловлювання (які, до речі, міські демократи засудили як контрреволюційні) лунали, відбиваючи реальний стан речей, не лише в Києві.

На додаток дозволимо собі одне альтернативне припущення. Відомо, що за часів правління у Німеччині власного, не менш ліберального, аніж російський Тимчасовий, демократичного уряду (1918-1933) від голоду, холоду й злиднів загинуло 6 млн. німців, тобто щомісяця помирало до 34 тис. чол. Враховуючи подібність політичної долі та схожість демографічних показників цього району Європи і східного Подніпров’я, можна стверджувати те, що в останньому за два перших революційних місяці 1917 р. летальними жертвами лише економічних нестатків стали як мінімум 15-20 тис. чол. (якщо ж врахувати постраждалих від усіх інших типів тогочасного безладдя та безвладдя, то цифру цю доведеться збільшити, мабуть, у 2,5 – 3 рази, й складання хоча б приблизного мартиролога тих подій – на совісті майбутніх вітчизняних істориків).

Звернімося тепер до сфери ідеологічного життя. Тут дійсно створено було атмосферу плюралізму, але лише на рівні понять “революція – контрреволюція”, тобто все, що сприяло утвердженню “свята свободи”, ставало можли-



вим, а заважаючи цьому тенденції категорично заборонялися. Почалося цькування власного минулого, котре оголошувалося недостойним цивілізованої людини, зображувалося виключно в чорних фарбах (звісна річ, ті з учнів, студентів та викладачів місцевих гімназій і університетів, хто з цим не погоджувався, були відраховані або позбулися засобів до існування). Православна церква, з якою зрівняли у правах всі інші конфесії, до буддизму й поганства включно, була поставлена на шлях примусової демократизації (не випадково навіть патріарх Тихін прийняв свою посаду з рук лібералів) та очищення від “чорносотенних елементів”, коли своїх приходів позбавлялися сотні священників, котрі не відповідали “нормам нового життя”. Здійснювалися переслідування за політичні переконання: так, скрізь було розігнано “Союзи російського народу” і “Союзи Михайла Архангела”, їх активних членів ув’язнено, позакривано всі монархічні та правоконсервативні газети, люди з антиліберальним світоглядом втратили будь-які виборчі права. Натомість, як гриби після дощу, незрозуміло на які гроші, почали видаватися різного роду бюлетені, вісники, листки, “голоси”, які не те що не інформували населення, а, навпаки, ангажували його з позицій тієї чи іншої партії (вони, до речі, не були ні в якій мірі й дзеркалом епохи, тому що, спираючись лише на них, неможливо зрозуміти, що ж тоді насправді відбувалося). Набувають розповсюдження гасла типу “Бога немає!”, “Геть сором!”, виникають і починають легально діяти товариства з красномовними назвами “Прах”, “Ад”, ініціатори, виголошувачі та учасники яких з мовчазно-злочинної згоди нових властей заводили у безодні сатанинські, стовідсотково справджуючи новозавітне твердження про те, що благородними побажаннями вимощено широку дорогу у пекло.

Отже, маємо наступні види протиправної практики Тимчасового уряду щодо населення східної Наддніпрянщини в лютому-березні 1917 р.:

а) містичний тероризм, котрий полягав у тому, що дії місцевих лібералів накладали на величезну кількість людей тавро відступників від Бога, клятвопорушників і зустрічалників демонів (тобто демонстрантів);

б) політичний тероризм – насильницьке знесення самодержавства у країні, завдяки якому величезні території надовго опинилися в ярмі нелегітимного існування;

в) соціально-класовий тероризм, тобто система заходів нової влади, направлена на розпалювання ненависті всіх проти всіх;

г) економічний тероризм, що призвів до занепаду промисловості, сільсько-го господарства, торгівлі, фінансово-кредитної сфери;

д) ліберальний тероризм, або злочинне вигравання завідомо нездійсненними гаслами, котрі лише розбещували народ.

У конкретному житті все це проявлялося в руйнації старих правоохоронних органів та жорстокому переслідуванні їх співробітників, у потуранні цій руйнації й у підбитті людей на останні, у засміченні українського суспільства різного роду карними злочинцями, в небажанні та нездатності створити владу, яка могла б дати відсіч різного роду покидькам, у навмисному відданні народу їм на поталу, у перекладанні власних гріхів на голови чорносотенців. Реальною повсякденністю стали переслідування й обмеження за політичні переконання, хаос у місті та на селі, розвал фабрично-заводського й аграрного секторів виробництва, пов’язане з ними катастрофічне зубожіння населення. Зброя в руках солдатів із засобу захисту Вітчизни перетворилася на спосіб зведення власних рахунків. А результатом вищезначеного були скалічені душі, спаплюжена пам’ять, затьмарений розум, ро-

зорені долі, десятки і сотні тисяч жертв, лише пам'ять про які дає нам усі підстави спростувати вигадки про лютневий переворот як подію ненасильницьку та вважати його справжнім передднем “червоного (тобто кровавого) жовтня”.

- ¹ Воробьевский Ю.А. Путь в Апокалипсис. Падут знамена ада. – М., 2000. – С. 149.
- ² Більш детально про це див.: По слову Святого Завета // Русская идеология. – М., 2000. – С. 377-382, 390-394, 402-406.
- ³ Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша (1917-1945). 10 клас. – К., 1994. – С.13.
- ⁴ Февральский 1917 года переворот в Петрограде и Крыму. – Сб. материалов. – Одесса, 1926. – С. 149-152; Черниговщина в канун Великого Октября. – Х., 1931. – С. 80-83; 1917-й год на Полтавщине. – Сб. док. и материалов. – Х., 1928. – С. 46-50.
- ⁵ Бюллетень Екатеринославского временного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. – № 8. – 11 марта 1917 г.
- ⁶ История Украинской ССР. – В 9 томах. – Т.У. – К., 1978. – С. 377.
- ⁷ Известия Харьковского Совета рабочих депутатов. – 4-5 марта 1917 г.
- ⁸ Київський міський державний архів. – Ф. 338, оп. 1, спр. 20, арк. 54-54 зв.
- ⁹ Там само. – Спр. 24., арк. 100-100 зв.
- ¹⁰ Там само. – Спр. 20, арк. 155.
- ¹¹ Там само. – Арк. 202.
- ¹² Приднепровский край. – 6 марта 1917 г.; Вестник Юга (Екатеринослав). – 10 марта 1917 года; Бюллетень Екатеринославского временного Исполнительного комитета общественных и рабочих организации. – № 8. – 11 марта 1917 г.
- ¹³ Харитонов В.Л. Лютнева революція 1917 р. на Україні. – Х., 1966. – С. 108-109.
- ¹⁴ Южные ведомости (Симферополь). – 7 марта 1917 г.
- ¹⁵ Див.: Одесские новости. – 8 марта 1917 г.
- ¹⁶ Из истории Октябрьской революции в Киеве. Воспоминания. – Х., 1927. – С. 97-99; Киевская мысль. – 6 марта 1917 г.; 1917-й год на Киевщине. Хроника событий. – Х., 1928. – С.6; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. – Февраль 1917 – апрель 1918 годов. – Т.1. – К., 1957. – С. 58
- ¹⁷ Див.: Буздалін С.Ф. Лютнева революція в Харкові // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – 36. спогадів. – Київ, 1957. – С. 145.
- ¹⁸ Нариси історії Полтавської обласної партійної організації. – Х., 1981. – С. 59.
- ¹⁹ Трудовая газета. – 7 марта 1917 г.
- ²⁰ Боротьба за владу Рад на Поділлі. – 36. док. і матеріалів. – Хмельницький, 1957. – С. 37-38.
- ²¹ Див.: Известия Киевского Совета рабочих депутатов. – № 1. – 11 марта 1917 г.; Известия исполкома Киевского совета объединенных организаций. – № 1. – 16 марта 1917 г.
- ²² Швед А.Н. Революционные события в Павлограде (март 1917 – март 1918) // Летопись революции. – № 4, – 1927. – С. 105.
- ²³ Див.: Голос Юга (Елисаветград). – 9 марта 1917 г.
- ²⁴ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. – В II томах. – Т.1. – К., 1957. – С. 342-343.
- ²⁵ Из истории революционных потрясений в Новороссии и в Крыму. – Ялта, 1920. – С. 119-121.
- ²⁶ Дическуло В.П. Моральный облик нашей революции // Вестник юридических наук. – Прага, 1928. – С. 96-97.
- ²⁷ Большевицкая ЧеКа и ее предшественники. Воспоминания переживших безвременье. – Галицполи, 1922. – С. 110.
- ²⁸ Мортиролог жертв февральского 1917 г. переворота в России. – Составил В.П.Грейве. – Белград, 1929. – С. 24.
- ²⁹ Дическуло В.П. Вказ. праця – С. 101.
- ³⁰ Авдеев Н.В. Революция 1917 года. Хроника событий. – Т.1. – Январь-апрель. – Москва-Петроград, 1923. – С. 85.
- ³¹ Див.: Крестьянское движение в 1917 году. – М.,-Л., 1927. – С. 5; Харитонов В.Л. Вказ.

праця, – С. 207

³² Боротьба за владу Рад на Поділлі. – С. 40.

³³ Харитонов В.Л. Вказ. праця. – С. 208

³⁴ Революционное движение в России после свержения самодержавия. – Док. и материалы. – М., 1957. – С.682

³⁵ Качинский В.П. Крестьянское движение // 1917 год в Харькове. – Х., 1927. – С.194.

³⁶ Мацегора М. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки й проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 8.

³⁷ Крестьянское движение в 1917 г. – М.,-Л., 1927. – С. 6.

³⁸ Боротьба за владу Рад на Поділлі. – С. 39.

³⁹ Гончаренко Н. Советы Донбасса в 1917 году. Сталино, 1957. – С. 21; Кихтев С. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. – К., 1954. – С. 24; Подготовка Октябрьской социалистической революции на Украине. – К., 1955. – С. 197, 205-206.

⁴⁰ Бурджалов Э.Н. Вторая русская революция. Восстание в Петрограде. – М., 1967. – С. 199-203; Бурджалов Э.Н. Вторая русская революция. Москва, фронт, периферия. – М., 1971. – С. 180-182.

⁴¹ Южный край. Х., 3 марта 1917 г.

⁴² Рассказы о великих днях.- Воспоминания. – Донецк, 1957. – С. 14.

⁴³ Раенко Я.П. Хроника исторических событий на Дону, Кубани и Черноморье. Март 1917 – март 1918. – Ростов-на-Дону, 1957. – С. 49-50; Борьба за Советскую власть в Крыму. – Документы и материалы. – Симферополь, 1957. – С. 28; Революционное движение в России после свержения самодержавия. – Док. и материалы. М., 1957. – С. 172.

⁴⁴ Модестов В.В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. – М., 1957. – С. 106.

⁴⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. – Т. 1. – К., 1957. – С. 404.

⁴⁶ Харитонов В.Л. Вказ. праця. – С. 114-115

⁴⁷ Революция на Украине по мемуарам белых. – М.,-Л., 1930. – С. 5.

⁴⁸ Мануйлов В.А. Экономика России и февральский переворот 1917 г. – Петроград, 1918. – С. 80-81.

⁴⁹ Там само. – С. 104.

⁵⁰ Там само. – С. 120.

⁵¹ Київський міський державний архів. – Ф. 338, оп. 1, спр. 28, арк. 100.